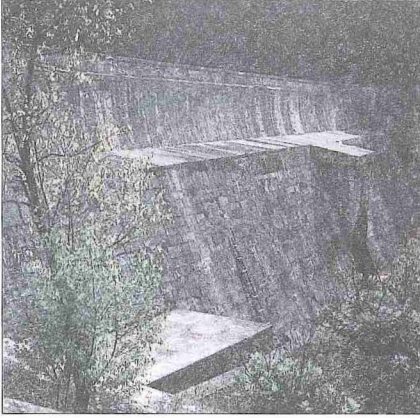

Büyük
bentten
bir görünüş
ve bendin
planı ile
kesiti

mevcut olduğu açıkça anlaşılır. Ayrıca Mimar Sinan tarafından yapıldığı sanılan Kırkçeşme isale hattı krokisinde (TSMK, III. Ahmed, nr. H 1815) Büyük Bent'in yerinde havuza benzer bir şekil çizilmiştir. Bütün bunlar o devirde Büyük Bent'in mevcut olduğunu ispat eder. Bugünkü bent 1563'te Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yeniden inşa veya tamir ettirilmiş, 1723-1724 yıllarında III. Ahmed ve 1748'de I. Mahmud tarafından tekrar yaptırılmış, 1900'de ise II. Abdülhamid tarafından yükseltilmiştir.

Kâgir ağırlıklı bendi olan Büyük Bent doğru eksenslidir. Drenaj alanı 6,930 km², göl uzunluğu 1440 m., göl alanı (dolu savak üstüne kadar 11,80 m. yüksekliğinde su ile dolduğu zaman) 0,264 km², göl hacmi (aynı durumda) 1.218.162 m³'tür. Mansap tarafından menba korkuluk duvarı üstüne kadar yüksekliği 12,15 m., su tarafından 11,80 m., iki sahil arasındaki tepe uzunluğu 84,50 m., iki dolu savak arası ise 74,15 metredir. Tepe (kret) genişliği (menba korkuluk duvarı dahil) 2,30 m., dere taban seviyesinde taban genişliği 9,70 m., menba tarafında korkuluk duvarının yüksekliği 0,85 m., kalınlığı 0,70 m. olup mansap yüzü şevleri üst kademede 5,9 / 1, alt kademede 2,1 / 1'dir. Sağ ve sol sahillerde birer dolu savak kanalı vardır. Dolu savak eşiği menba korkuluk duvarından 0,22 m. aşağıdadır. Dip tahliyesi Ø 400 milimetrelilik font boru üzerinde Ø 400 milimetrelilik vana yardımı ile yapılmakta, Ø 250 milimetrelilik boru üzerinde Ø 250 milimetrelilik vana ile de dipten su alınmaktadır.

Bentten alınan suyun debisinin ölçülmesi dört adet 5'lik, dört adet 10'luk, dört adet 15'lik, dört adet 20'lik ve iki adet 25'lik lülelerle yapılır. Toplam on sekiz orifisten 250 lülelik su (13.000 m³/gün) alınabilir (1 lüle = 52 m³/gün).

BİBLİYOGRAFYA :

K. O. Dalman, *Der Valens-Äquadukt in Konstantinopel*, Bamberg 1933, s. 7; Saadi Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946, s. 43; a.mlf., *İstanbul'da II. Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti*, İstanbul 1953, s. 90, 94; a.mlf., "Bendi Kebir, Büyük Bend, Üçüncü Sultan Ahmed Bendi", *İst.A*, V, 2494-2497; Kâzım Çeçen, *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İstanbul 1988, s. 134-137; a.mlf., *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1984, s. 84-91; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 879.

KÂZIM ÇEÇEN

BÜYÜK ÇARŞI

Bursa'da
bedesten etrafında gelişmiş olan
büyük ticaret merkezi.

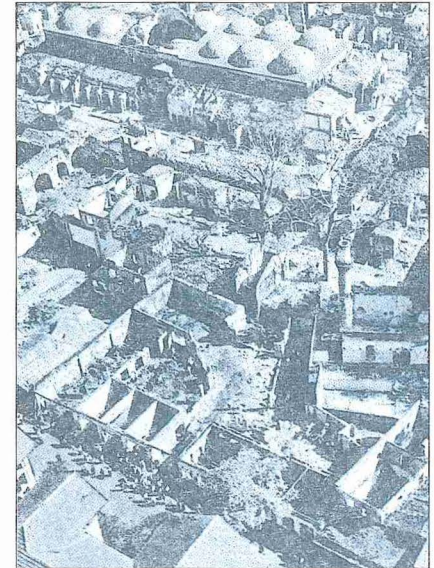
Halk arasında bugün Kapalı Çarşı adıyla anılan Bursa Büyük Çarşısı, Yıldırım Bayezid evkafı olarak XIV. yüzyıl sonlarında inşa edilen bedestenin etrafında pek çok hanın yapılması ve bunların aralarındaki sokakların iki taraflı dükkânlarla dolması sonunda meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti sınırları içindeki şehirlerin en başta gelenlerinden olan Bursa Büyük Çarşısı ticaret, sanayi ve zenaat merkezi olarak çok gelişmiş ve bu durumunu yüzyıllar boyunca korumuştur. Çeşitli vakıflara gelir sağlamak üzere yapılan Büyük Çarşı'nın çevresindeki irili ufaklı hanların her biri belirli esnaf, tüccar ve zenaatkarların bir arada iş gördükleri merkezler olmuş, bedestenin etrafındaki sokaklarda da terzi, kazzâz, hallaç, yazmacı, kuyumcu, kavaf vb. çeşitli zenaat erbabının dükkânları toplanmıştı. Ayrıca Bursa ve çevresinde üretilen, başta ipek ve ipek mâmulleri olmak üzere türlü ürünlerin alım satımının yapıldığı bir merkez olduktan başka Bursa Büyük Çarşısı her taraftan, hatta

yabancı ülkelerden gelen çeşitli malların ticaretinin yapıldığı bir yerdi.

Büyük Çarşı'nın güzellik ve zenginliği, Osmanlı dönemi boyunca Bursa'dan geçen yerli ve yabancı seyyahlar tarafından anlatılır. Şehrin fethinden yaklaşık bir asır sonra 1432 yılında Bursa'da on gün kalan Bertrandon de la Broquière, her türlü ipekli ve pamuklu kumaşların, inci ve değerli taşların, sabunların satıldığı bu pazarları dolaşmıştır. Büyük Çarşı'nın zenginliği, 1050 Muharreminde (Mayıs 1640) buraya gelen Evliya Çelebi tarafından da belirtilir. "Sûk-ı Sultânî" olarak adlandırdığı Bursa Çarşısı ona göre 9000 dükkândır. "Kal'a gibi dört demir kapılı bir bedestân-ı azîmi vardır... Bedestânın dört çevresindeki kuyumcular çarşısı bir ulu yolun dört tarafında vâki olmuş serâpâ kâgir binalardır". Evliya Çelebi burada kazzâzlar, kavukçular, takkeçiler, iplikçiler, bezzâzlar, hallaçlar çarşılarının bulunduğunu bildirir. Yine aynı seyyahın ifadesine göre bedestenin dört çevresini saran bu esnaf dükkânları kurşun örtülü kemerler halindedir. Ayrıca her köşe başında bir de çeşme vardır. Süslü saraçhânesi, her türlü esnafın mevcut olduğu Uzun Çarşısı ve Pirinç Hanı yanında mükellef bir kebapçılar çarşısı vardır. Bursa Çarşısı'nı tasvir eden pek çok yabancı seyyah arasında, 1836'da Bursa'da birkaç gün kalan Miss Par-

1958 yılındaki yangından sonra Bursa Büyük Çarşısı'nın durumunu gösteren bir fotoğraf (*Hayat Mecmuası*, V/99, İstanbul 1958, s. 20)

doe, Büyük Çarşı'nın bütün Osmanlı dönemi boyunca sürmüş olan zenginliğini genişçe tasvir eden bir yazar olarak anılabilir.

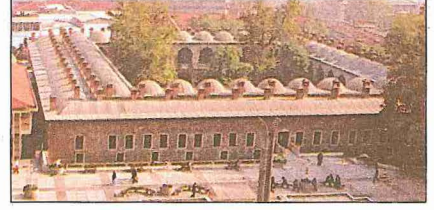
Şehrin dinî merkezi olan Ulucami ile bedestenin arasında, esasî Orhan Bey devrine inen Emîr Hanı (Bey Hanı) inşa edilmiştir. Ulucami ile Orhan Bey İmaretî (Camii) arasında ise Sultan II. Bayezid tarafından İstanbul'daki cami ve vakıflarına gelir sağlamak üzere yapılmış muhteşem bir mimari eser olan Koza Hanı yer alır. Emîr Hanı ile Koza Hanı arasında da Büyük ve Küçük Zeytin hanları adlarıyla anılan çok küçük iki han daha bulunuyordu.

Bedestenin batı tarafında olan Eski Harîr (Arabacılar) Hanı, herhalde 1855 zelzelesinde büyük ölçüde zarar görek yıkılmış bir halde günümüze kadar gelmiştir. Arabacılar Hanı'nın kuzeybatısında bulunan Pirinç Hanı ise Bursa Çarşısı Külliyesi içindekilerin en büyüğüdür ve Kâmil Kepecioğlu tarafından bir arşiv belgesinden tesbit edildiğine göre Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılarak 914 yılı Rebîülevvelinde (Temmuz 1508) tamamlanmıştır. Bu han da 1855 zelzelesinde büyük ölçüde zarar görmüştür. Bedestenin kuzeyinde Karaca Bey ve Kuşbazlar hanları bulunuyordu. Karaca Bey Hanı'nın doğusunda ise Bursa Çarşısı'nın önemli parçalarından olan Sipahi Çarşısı yer alır. Batı-doğu yönünde uzanan dikdörtgen biçimli bu kâgir yapının ortasındaki yol kısmını peşpeşe sıralanan dört kubbe örter. İki tarafta da bu yola açılan tonozlu dükkânlar dizilir. Sipahi Çarşısı'nın batı tarafındaki ucunda, şehrin sokak dokusu yüzünden yamuk biçimde yapılmış bir kanat bulunur. Bunun da ortasında bir

kubbe ile iki ayrı cephedeki girişlerinde beşik tonozlar vardır. Kâzım Baykal'ın yazdığına göre evvelce bu çarşıya paralel ve aynı büyüklükte bir çarşı daha varken 1300'den (1882-83) sonra bugün Cumhuriyet caddesi adıyla anılan yolun açılması sebebiyle burası kesilmiştir. Fakat Baykal'ın bu hususta kaynak gösterdiği 1278 (1861-62) tarihli Bursa şehir planında böyle bir yapı teşhis edilememiştir. Bedesten ile Sipahi Çarşısı arasındaki iki tarafı dükkânlı yol, yakın tarihlere gelinceye kadar, üstü ahşap çatı ile örtülü Gelincik Çarşısı adıyla bilinirdi. Baykal'ın tesbitine göre 914 (1508) tarihli belgelerde de buranın adı Sûk-ı Gelincik olarak geçmektedir.

Bazı belgelerden bu çevrede daha başka hanların bulunduğu öğrenilmektedir. Pirinç Hanı ile Karaca Bey Hanı arasında, Yeşilcamî Külliyesi'nin mimarı Hacı İvaz Paşa'nın camii yakınında olan İvaz Paşa Hanı'nın sadece bazı duvar izleri kalmıştır. Buralarda Sofpazarı, Neccarlar Çarşısı, XV. yüzyılda varlığı bilinen Katır Hanı, 1454'te vakfedildiğine dair kayıt bulunan Tuz Hanı vardı. Ertuğrul Camii'nin kuzeyinde Eskiye Hanı bulunuyordu. Demirtaşpaşazâde Ali Bey oğlu Mahmud Çelebi tarafından 889'da (1484) yaptırılan bu han da tamamıyla ortadan kalmıştır.

Bedestenin doğusunda birbirine komşu olarak dört han daha vardı. Bunlardan bedestene en yakın olanı Geyve Hanı'dır ve Çelebi I. Mehmed'in Yeşilcamî evkafındandır. En doğudaki Fidan Hanı ise Bursa Çarşısı'nın büyük hanlarından olup XV. yüzyılda inşa edilmiştir. İkisi arasında yer almış olan Yeni Harîr Hanı ile Küçük Sandıkçılar Hanı ise ortadan kalmıştır.

Büyük Çarşı'yı meydana getiren yapılardan Koza Hanı - Bursa

Büyük Çarşı, tarih boyunca yangın veya zelzele gibi afetlerle zarar görmüş olmakla beraber asıl 1855'te şehirde çok büyük ölçüde tahribat yapan zelzelede harap olmuş ve yıkılan dükkânların yerlerine yapılan yenileri çarşının tarihî görünümünü bozmuştur. Bütün Türk devri boyunca esas dokusunu korumuş olan Büyük Çarşı, bu felâketten sonra bir de yeni caddelerin açılması yüzünden pek çok unsurunu ve özelliğini kaybetmiştir. Subhi Bey idaresinde çizilerek 1278 (1861-62) yılında basılan Bursa şehir planı Büyük Çarşı'nın bütününe ana çizgileriyle âksettirir. Ancak 1958'de çıkan büyük bir yangın bu çarşının hemen hemen bütünüyle mahvına sebep olmuştur. Bu felâketin tek faydalı tarafı, daha önce yapılan çirkin ilâvelerin bu arada yok olmasına ve bazı yerlerde eski kalıntıların meydana çıkmasına yol açmış olmasıdır.

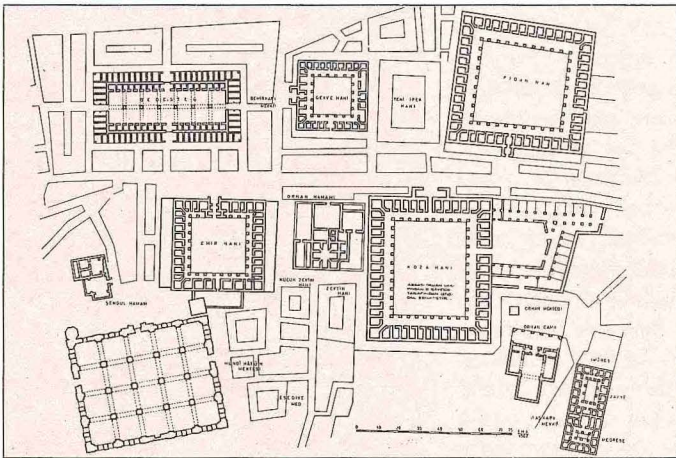
Büyük Çarşı esnafının anlaşarak çarşının bütünüyle ihya edilmesini programlaması sonunda çarşı komşu hanlarla birlikte restore edilmiştir. Fakat yıllar süren bu çalışmaların arkasından, ihya edilen Büyük Çarşı'daki dükkânlar günümüzde madenî doğramaları, vitrinleri ve reklam levhaları ile çarşının tarihî karakterini yeniden bozmaya başlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 25-26; Subhi Bey, *Bursa Planı*, İstanbul 1278; Miss Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, London 1837, II, 44-47; B. de la Broquière, *Le Voyage d'outremer* (nşr. Ch. Schefer), Paris 1892; Kâmil Kepeci, *Bursa Hanları*, Bursa 1935 (şer'iyye sicillerindeki kayıtları vermektedir); Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, bilhassa s. 102-108; A. Gabriel, *Une capitale turque*: Brousse, Paris 1958, s. 179-194; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 119-123; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârîsi III-IV*, s. 124-132; Hasan Turyan, *Bursa Evliyalrı ve Tarihi Eserleri*, Bursa 1982, s. 492-504; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 73-82.

SEMAVÎ EYİCE

Bursa
Büyük Çarşı
ve Bedesten'i'nin
vaziyet planı
(E. H. Ayverdi'den)